

GLOBAL SAVDO NIZOLARI VA ULARNING RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR IQTISODIYOTIGA TA'SIRI

Xakimjonov Behruz Xasan o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Kechki ta'lim yo'nalishi IERE-71U Guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada global savdo nizolarining kelib chiqish sabablari va ularning rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, proteksionizm, bojxona tariflari, savdo urushlari va iqtisodiy sanksiyalar kabi omillar xalqaro savdo tizimiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani yoritiladi. Maqolada rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bunday nizolarning ijobiy va salbiy oqibatlari hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan choralar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Global savdo nizolari, proteksionizm, tarif siyosati, savdo urushi, rivojlanayotgan davlatlar, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda dunyo iqtisodiyoti tobora integratsiyalashib bormoqda. Globalizatsiya jarayonida xalqaro savdo davlatlararo hamkorlikning eng muhim bo'g'iniga aylandi. Biroq bu jarayon bilan bir qatorda savdo nizolari, tarif cheklovlari va iqtisodiy sanksiyalar kabi muammolar ham kuchaymoqda. AQSh va Xitoy o'rtasidagi savdo urushi, Yevropa Ittifoqi va boshqa davlatlar o'rtasidagi bojxona siyosatidagi kelishmovchiliklar, shuningdek, geosiyosiy sabablarga ko'ra joriy etilayotgan iqtisodiy cheklovlar global savdo muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar esa ushbu jarayonlarda eng sezgir qatlam bo'lib, ularning iqtisodiy barqarorligi ko'pincha tashqi omillarga bevosita bog'liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Global savdo nizolarining asosiy sababi bu — proteksionistik siyosatdir. Yirik davlatlar o'z milliy ishlab chiqaruvchilarini himoya qilish maqsadida bojxona tariflarini oshiradi, import cheklovlari joriy etadi yoki sanksiyalar qo'llaydi. Bu esa

erkin savdo tamoyillarini izdan chiqaradi. Rivojlanayotgan davlatlar ko'pincha xomashyo va yarim tayyor mahsulotlarni eksport qilish, tayyor mahsulotlarni esa import qilishga majbur bo'ladi. Shunday vaziyatda savdo cheklovlari ularning eksport hajmini kamaytirib, tashqi savdo balansiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Shu bilan birga, savdo nizolari global ta'minot zanjirlarida uzilishlar keltirib chiqaradi. Masalan, Xitoy va AQSh o'rtasidagi savdo urushi natijasida ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda elektronika, mashinasozlik va tekstil sanoati uchun zarur bo'lgan komponentlar yetkazib berishda muammolar yuzaga keldi. Bu esa ishlab chiqarish sur'atining pasayishi, narxlarning oshishi va investitsion muhitning yomonlashishiga olib keldi. Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashdi.

Biroq savdo nizolarining faqat salbiy emas, ijobiy oqibatlari ham kuzatilishi mumkin. Masalan, yirik davlatlar o'rtasida bojxona cheklovlari kuchayganda, rivojlanayotgan mamlakatlar muqobil bozor sifatida ko'rilishi mumkin. Natijada, ularga yangi eksport imkoniyatlari ochiladi. Misol uchun, ayrim Osiyo va Afrika mamlakatlari Xitoy va AQSh o'rtasidagi nizolar ortidan qishloq xo'jaligi va xomashyo mahsulotlarini boshqa davlatlarga ko'proq eksport qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu jihatdan, global savdo nizolari ayrim rivojlanayotgan mamlakatlar uchun qisqa muddatli foyda ham keltirishi mumkin [2].

Shunga qaramay, uzoq muddatda bunday nizolar iqtisodiy barqarorlikka tahdid tug'diradi. Rivojlanayotgan davlatlarning aksariyati tashqi bozorlarga kuchli bog'liq bo'lgani sababli, savdo urushlari ularning valyuta barqarorligiga, moliyaviy oqimlariga va bandlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, savdo nizolari xalqaro moliya institutlarining prognozlariga ham salbiy ta'sir etib, rivojlanayotgan davlatlarga investitsiya jalb qilish imkoniyatini qisqartiradi.

Global savdo nizolarining rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga ta'sirini yumshatish uchun ular bir qator choralarni amalga oshirishi zarur. Birinchidan, iqtisodiy diversifikatsiya — ya'ni, eksport va importda bitta davlatga qaram bo'lmaslik. Ikkinchidan, mintaqaviy integratsiyani kuchaytirish orqali qo'shni

davlatlar bilan barqaror savdo aloqalarini rivojlantirish. Uchinchidan, ichki ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash va mahalliy mahsulotlarni raqobatbardosh qilish orqali tashqi savdo cheklovlaridan keladigan zararni kamaytirish. To'rtinchidan, xalqaro tashkilotlar doirasida faol ishtirok etib, o'z manfaatlarini himoya qilish [3].

NATIJALAR

Global savdo nizolari rivojlanayotgan davlatlar uchun ko'pincha xalqaro moliyaviy institutlar bilan munosabatlarni murakkablashtiradi. Masalan, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi tashkilotlar iqtisodiy prognozlarida savdo keskinliklarini inobatga olib, rivojlanayotgan davlatlarga kredit ajratishda ehtiyotkorlik bilan yondashadi. Bu esa, o'z navbatida, tashqi moliyaviy resurslarga qaram davlatlarning iqtisodiy imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli, global savdo nizolari nafaqat tashqi savdo balansi, balki xalqaro moliya tizimida ham rivojlanayotgan mamlakatlar mavqeini zaiflashtirishi mumkin [4].

Savdo nizolari bilan bog'liq yana bir muammo bu — texnologik cheklovlardir. Yirik davlatlar o'rtasidagi raqobat natijasida ilg'or texnologiyalarni eksport qilishga cheklovlar qo'yiladi. Masalan, yuqori texnologiyali uskunalar yoki dasturiy ta'minotlarga kirish imkoniyatining cheklanishi rivojlanayotgan mamlakatlarning sanoat modernizatsiyasini sekinlashtiradi. Natijada ular raqobatbardoshlikda ortda qoladi va innovatsion rivojlanish sur'atlari pasayadi. Bu jarayon rivojlanayotgan iqtisodiyotlarni xomashyo yetkazib beruvchi yoki arzon ishchi kuchi manbai sifatida shakllantirib qo'yishi mumkin.

Savdo urushlari va iqtisodiy sanksiyalar ko'pincha oziq-ovqat xavfsizligi masalasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Rivojlanayotgan davlatlar oziq-ovqat mahsulotlarini import qilishda tashqi bozorlarga qattiq bog'liq bo'lib, tariflarning oshishi yoki ta'minot zanjirining uzilishi narxlarning keskin ko'tarilishiga olib keladi. Bu esa aholining kambag'al qatlamlari uchun ijtimoiy muammolarni yanada kuchaytiradi. Ayrim hollarda oziq-ovqat yetishmovchiligi ijtimoiy norozilikka sabab bo'lib, siyosiy barqarorlikka ham tahdid tug'diradi [5].

Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun savdo nizolarining yana bir oqibati — tashqi qarz va valyuta xavflarining kuchayishidir. Eksport hajmining kamayishi natijasida milliy valyutalarning qadrsizlanishi kuzatiladi, bu esa tashqi qarzlarni qoplashni yanada qiyinlashtiradi. Valyuta kursining beqarorlashuvi ichki inflyatsiyani oshiradi, import qilinadigan tovarlar narxi ko'tariladi va aholining real daromadlari kamayadi. Shu bois savdo nizolarining moliyaviy oqibatlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng jiddiy xavflardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, global savdo keskinliklari rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy tengsizlikning ortishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Chunki tashqi bozorlardagi muammolar birinchi navbatda oddiy ishchilar, kichik tadbirkorlar va past daromadli qatlamlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlik darajasining oshishi, ijtimoiy himoya tizimining zaiflashuvi va narxlarning o'sishi natijasida aholining turmush darajasi pasayadi. Natijada, iqtisodiy muammolar ijtimoiy norozilik, migratsiya va demografik muammolarga ham olib kelishi mumkin.

Global savdo nizolari rivojlanayotgan mamlakatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim yo'nalishlardan biri bu — xorijiy investitsion oqimlarning qisqarishidir. Savdo urushlari, tarif cheklovlari va siyosiy keskinliklar investorlar uchun noaniqlik muhitini kuchaytiradi. Xorijiy kapital odatda xavfsiz va barqaror muhitni afzal ko'radi. Shu bois, global savdo ziddiyatlari kuchayganda investitsiyalar rivojlangan davlatlarga yoki nisbatan xavfsiz bozorlar sari yo'naladi. Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining modernizatsiyasi va yangi texnologiyalarni jalb qilish jarayoni sekinlashadi.

Savdo nizolari sharoitida rivojlanayotgan mamlakatlar ko'pincha mintaqaviy savdo bloklari va ittifoqlarga tayana boshlaydi. Masalan, ASEAN, MERCOSUR yoki Afrika Ittifoqi doirasida davlatlar o'zaro savdoni kuchaytirib, global keskinliklarning salbiy oqibatlarini yumshatishga harakat qiladi. Mintaqaviy hamkorlik ularga eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish, ichki savdoni jonlantirish va umumiy savdo siyosati orqali tashqi xavflarga qarshi turish imkonini beradi. Shu jihatdan, savdo nizolari

rivojlanayotgan mamlakatlar uchun o‘zaro iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash zaruratini yanada oshiradi.

Yana bir muhim omil — migratsiya va ishchi kuchi oqimlaridir. Global savdo keskinliklari natijasida ishlab chiqarish korxonalari yopilishi yoki eksport hajmining pasayishi ko‘plab ish o‘rinlarining yo‘qolishiga olib keladi. Bu esa rivojlanayotgan mamlakatlardan tashqi migratsiyani kuchaytiradi. Ishchi kuchining chetga ketishi qisqa muddatda oilaviy pul o‘tkazmalari ko‘rinishida ijobiy iqtisodiy samara bersa-da, uzoq muddatda malakali kadrlardan ayrilish, ichki bozor imkoniyatlarining pasayishi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi.

So‘nggi yillarda savdo nizolarining yana bir qirrası bu — raqamli savdo va elektron tijorat sohasida ko‘zga tashlanmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar uchun elektron tijorat yangi bozorlar va startaplar yaratishda katta imkoniyatlar taqdim etadi. Biroq global savdo keskinliklari natijasida intellektual mulk huquqlari, internet xavfsizligi va elektron to‘lov tizimlariga oid cheklovlar yuzaga keladi. Bu esa kichik biznes va innovatsion loyihalarning rivojlanishini qiyinlashtiradi. Shunday bo‘lsa-da, raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan mamlakatlar uchun savdo nizolarining ayrim salbiy oqibatlarini yumshatishda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

XULOSA VA MUNOZARA

Global savdo nizolari bugungi xalqaro iqtisodiy tizimning eng dolzarb muammolaridan biridir. Ularning rivojlanayotgan mamlakatlarga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, bir tomondan eksport hajmining kamayishi, ta’minot zanjirlarining uzilishi, investitsiya oqimlarining qisqarishi kabi salbiy oqibatlarni keltirsa, boshqa tomondan muqobil bozorlarni ochishi mumkin. Shu bois rivojlanayotgan davlatlar global savdo nizolaridan kelib chiqadigan xavflarni kamaytirish bilan birga, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanishi lozim. Bu esa ular uchun iqtisodiy barqarorlikni saqlash va raqobatbardosh bozor ishtirokchisiga aylanishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2017). International Economics: Theory and Policy. Pearson.
2. Baldwin, R. (2016). The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Harvard University Press.
3. WTO (2020). World Trade Report: Global Trade Tensions and Their Impact on Developing Economies. Geneva.
4. Rodrik, D. (2011). The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. W.W. Norton.
5. IMF (2021). Global Economic Outlook: Trade and Recovery in Developing Nations. Washington, DC.